

ORTADOĞU'DA ÇİN YATIRIMLARI

MUHARREM HİLMİ ÖZEV, DENİZ İSTİKBAL

SETA | ANALİZ

KASIM 2020 · SAYI 339





ORTADOĞU'DA ÇİN YATIRIMLARI

MUHARREM HİLMİ ÖZEV, DENİZ İSTİKBAL

COPYRIGHT © 2020

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-7712-01-9

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY

berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM

Tel: +322 652 0486

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	9
ORTADOĞU'DA ÇİN: GEÇMİŞ, GELECEK PERSPEKTİFİ VE ALTERNATİF AKTÖRLER	9
DÜNYADA ÇİN YATIRIMLARI VE ORTADOĞU	13
ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ÇİN YATIRIMLARI	15
ORTADOĞU'YA JEOSTRATEJİK YAKLAŞIM: ASYA YÜZYILI VE ÇİN	19
SONUÇ	22

YAZARLAR HAKKINDA

MUHARREM HİLMİ ÖZEV

Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden lisans derecesi aldı. (2003) Yüksek lisansını "İbn Rüşd'ün Platon Yorumu" başlıklı teziyle Yıldız Teknik Üniversitesi'nde (2005), doktorasını "*Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği*" başlıklı teziyle (2011) Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü'nde tamamladı. 2006-2011 arasında TASAM Ortadoğu Masası'nda uzman olarak çalıştı. 2011'den itibaren İslam Ülkeleri Düşünce Kuruluşları Platformu genel sekreterliğini yürütmektedir. Halihazırda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışan Özev, enerji güvenliği, çatışma çözümü ve Körfez ülkeleri konularında çalışmalarına devam etmektedir.

DENİZ İSTİKBAL

Lisansını İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde (2016) tamamladı. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Bölümü'nde "Güney Kore ve Türkiye'nin Kalkınma Planlarının Ekonomi Politik Analizi" (2018) adlı teziyle bitirdi. Doktora eğitimine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Çin'in Afrika Yatırımlarının Ekonomi Politik Analizi (2005-2018)" adlı doktora tezi ile devam etmektedir. SETA Ekonomi Direktörlüğü'nde araştırma asistanı olarak çalışan İstikbal'in akademik ilgi alanlarında ekonomik kalkınma, ekonomi politik, enerji ekonomisi, enerji güvenliği, tarım ekonomisi, uluslararası finans kuruluşları, dış yardım, Afrika ve Asya Pasifik gibi konular yer almaktadır.

ÖZET

Bu çalışmada Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler tarihsel bir perspektifle ele alınmakta ve Pekin yönetiminin bölge ülkelerine yaptığı yatırımlar enerji sektörü odaklı ekonomi politik bir yaklaşımla analiz edilmektedir.

Soğuk Savaş'ın ardından ortaya çıkan yeni uluslararası politik düzende ekonomik kalkınma ile gündeme gelen Çin, dış politikayı dış ticareti kolaylaştırıcı bir araç olarak kullanmıştır. Dış politikanın pragmatizm ve ülkelerin iç işlerine karışmama prensibiyle işlevsel hale getirilmesi Çin'in kalkınma modelini dünyaya tanıtırken ülkenin barış ve refah olgularıyla beraber anılmasını sağlamıştır. Tarihsel kökenlere dayanan mevcut dış politik duruş Çin'in Batılı ülkelere kıyasla ekonomik alanda daha fazla ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Demokrasi, özgürlük, liberal piyasa şartlarına bağlılık ve siyasi alana müdahale gibi konularda dayatmacı bir tavır içinde olmayan Çin, Ortadoğu ülkeleriyle karşılıklı kazan kazan anlayışına dayalı ilişkiler ağı geliştirmiştir. Kurulan bu ağın bölge ülkelerinin ekonomik faydasına odaklanması ise Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve karşılıklı güven ortamının oluşmasına katkı sunmaktadır. Enerji sektörü başta olmak üzere ulaşım, emlak ve çelik gibi alanlarda gelişim gösteren Çin'in Ortadoğu yatırımları dış ticari profil ile yakından ilişkilidir. Çin'in enerji ihtiyacının yüzde 40'a yakınına karşılaman Ortadoğu ülkeleri petrol ve doğal gaz gibi ürünlerini ihraç etmekte, teknoloji gerektiren mal gruplarını ise Çin'den ithal etmektedir.

2013'te Kuşak ve Yol Girişimi'nin (KYG) başlatılmasının ardından daha fazla gündeme gelen Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler enerji kaynakları, ticaret yollarının güvenliği ve siyasi istikrar gibi olgular etrafında gelişim göstermiştir. Bölge ülkelerinin ekonomik alandan daha fazla önem verdikleri istikrar ve rejim güvenliği yaklaşımları ikili ilişkilerin ana gündem maddeleri arasında yer almaktadır. KYG'nin önemli güzergahlarından olan Deniz İpek Yolu, Ortadoğu koridorunun önemini artırmış ve Çin'in ekonomik yatırımlarının bölge ülkelere kaymasına neden olmuştur. Bu süreçte Ortadoğu ülkelere 230 milyar dolara yakın yatırım yapan Çin aynı zamanda 270 milyar dolarlık bir dış ticaret hacminin oluşturulmasını sağlamıştır. Pekin yönetiminin silah ihraç ettiği önemli bölgeler arasında yer alan Ortadoğu ülkeleri 2008-2018 arasında Çin'den toplam 2,18 milyar dolarlık silah alımı gerçekleştirmiştir. Yıllara göre farklılık gösteren silah alımları Çin'in toplam silah satışları içinde yüzde 5-20 arasında bir paya sahiptir. Sonuç olarak yatırım, dış ticaret ve rejimlerin istikrarı üzerinden gelişim gösteren Çin-Ortadoğu ilişkileri enerji sektörünün baskın konumda olduğu tarihsel bir geçmişe sahiptir. Bu çalışmada Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler tarihsel bir perspektifle ele alınmakta ve Pekin yönetiminin bölge ülkelere yaptığı yatırımlar enerji sektörü odaklı ekonomi politik bir yaklaşımla analiz edilmektedir.

GİRİŞ

Siyasi istikrarı muhafaza, ekonomik büyüme- de süreklilik, iç işlerine karışmama prensibi ve toprak bütünlüğüne bağlılık temelinde gelişen Çin-Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler Çin Komünist Partisi'nin dış politikada istikrar ve refah olgularına verdiği öneme işaret etmektedir.¹ İki tarafın kazançlı çıktığı ticari, sosyal ve siyasi ilişkiler diplomatik iş birliğini geliştirirken Arap Baharı sonrası bölgenin ihtiyaç duyduğu siyasi güven ortamına katkı sunmaktadır. Oluşan bu zemin Pekin yönetiminin enerjiyi istikrarlı ve sürekli bir şekilde ithal etmesini mümkün kılar- ken Çin Halk Cumhuriyeti yaptığı yatırımlar ile bölge ülkelerinin kalkınmasına finansal destek sağlamaktadır. Enerji sektörü başta olmak üze- re ulaşım ve çelik sektörlerinin ön plana çıktığı Çin'in Ortadoğu yatırımlarında daha çok enerji- nin güvenli bir şekilde Çin'e ulaştırılması amaç- lanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Ortadoğu ülkeleri arasındaki problemlerde pasif bir tutum takınan Çin gerekli durumlarda iş birliği olgu- sunu ön plana çıkararak ekonomik kalkınma, refah ve istikrar gibi daha pozitif şartlara vurgu yapmaktadır. KYG'nin başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi için kritik bir konumda olan Ortado- ğu bölgesi aynı zamanda Çin'in imalat sanayi- nin ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına sahiptir. Mevcut tedarik hatlarının zarar görme ihtimaline paralel olarak ihracat üzerinden gelişim gösteren Çin kalkınma girişimi herhangi bir istikrarsızlık ortamından negatif olarak etkileniecektir.²

Kırk yıllık süreçte ekonomik alanda birçok başarıya imza atan Çin dünya genelindeki yatırımlarını 2005-2019 arasında 1,985 trilyon do- lara taşımıştır. Bu yatırımlardan yüzde 11,7'lik

pay alan Ortadoğu bölgesi enerji sektörünün et- kili olduğu bir dış ticaret profili ile diğer ülkelerle ticari ilişki kurmaktadır. 2018 rakamlarına göre Çin'in dış ticaretinde yüzde 5,8'lik pay ile yedin- ci en büyük ticari ortak olan Ortadoğu ülkeleri enerji kaynakları açısından dünya ekonomisinde stratejik bir konuma sahiptir.³ Halk devrimleri ve ekonomik krizlere maruz kalan bölge ülkele- ri açısından Çin iç işlerine karışmayan bir aktör olarak değerlendirilmesi gereken küresel oyun- cular arasında bulunmaktadır. Bu analizin ilk bölümünde Çin ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planı incelenirken ikinci bölümde ise Pekin yönetiminin bölge ülkelere yatırımları, taraflar arasındaki ilişkilerin stratejik önemi ve enerji sektörü ekonomi politik bir yak- laşım ile analiz edilmektedir. Sonuç kısmında ise yatırımların siyasi, ekonomik ve diplomatik iliş- kilere yansımaları değerlendirilmektedir.

ORTADOĞU'DA ÇİN: GEÇMİŞ, GELECEK PERSPEKTİFİ VE ALTERNATİF AKTÖRLER

Yirminci yüzyıla iç karışıklık ve istikrarsız hü- kümetler ile giren Çin, İkinci Dünya Savaşı'nda Japon işgaline ve daha sonrasında da iç savaşa maruz kalmıştır. Mao öncülüğünde yönetimde sağlanan istikrar diplomatik ilişkilerde izolas- yon politikasını beraberinde getirirken 1970'le- rin sonuna kadar Çin dış ilişkilerini minimum düzeyde tutmuştur. Bu politikanın bir sonucu olarak Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler daha çok ideolojik yakınlık nedeniyle gelişme göstermiş ancak sınırlı bir seviyede kalmıştır. 1978'de Deng öncülüğünde başlatılan dışa açılım poli-

1 Emine Akçadağ Alagöz, "İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin'in Orta Doğu Politikaları", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 15, Sayı: 29, (2019), s. 79-80.

2 Jonathan Fulton, *China's Changing Role in the Middle East*, (Atlantic Council Rapor, Washington DC: 2019).

3 Buradaki veriler AEI, TRADEMAP ve National Bureau of Statistics of China'nın rakamları dikkate alınarak hesaplanmıştır.

tikası tarım, sanayi ve teknoloji gibi alanlarda gelişmeyi beraberinde getirmiştir. 1980-2000 arasında aşamalı olarak gelişen ikili ilişkiler 2000'den sonra hızlı bir şekilde ticari ve siyasi alanda ön plana çıkmaya başlamıştır. İpek Yolu Projesi sonrası Çin kredi ve yatırımlarının arttığı Ortadoğu'da birçok ülke Pekin ile en büyük dış ticaret partneri haline gelmiştir. Ekonomik alanda gelişen ilişkiler diplomaside tarafları daha fazla iş birliğine itmiş ve birçok kurumsal organizasyon faaliyete geçmiştir. Bu organizasyonlar arasında Uygulamalı Stratejik İşbirliği Platformu kritik bir konuma sahipken Çin pek çok bölge ülkesi ile ikili ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine taşımıştır.⁴

Dünya enerji kaynaklarının yüzde 60'ından fazlasına sahip Ortadoğu bölgesi son yıllarda bir dizi halk hareketleriyle sarsılmıştır. Halk hareketlerinin ortak noktası demokrasi talebi olurken siyasi istikrara önem veren bölge ülkeleri toplumsal düzenin tekrar sağlanabilmesi için şiddete başvurmuştur. Şiddet sarmalının Suriye, Yemen, Libya ve Irak gibi ülkelerde iç savaşa neden olması yeni demokrasi taleplerinin geri plana düşmesine ve istikrarın tekrar ana gündem maddesi haline gelmesine sebep olmuştur. İstikrar ve rejimlerin güvenliği Ortadoğu ülkeleri için dış ilişkilerin temel dayanakları arasında bulunmaktadır. Bu dayanakların sağlam temeller üzerine oturtulması için ABD, Rusya ve Çin gibi ülkeler ile geliştirilen ilişkiler kritik bir konuma sahiptir.⁵

Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin uzun tarihsel bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Kadim İpek Yolu başta olmak üzere birçok alanda gelişim gösteren Çin-Ortadoğu

ilişkileri günümüzde farklı parametrelerin olduğu bir ilişkiler ağına evrilmiştir. Bu değişimin başlıca nedenleri arasında ABD'nin eski dönemlere kıyasla bölgeye müdahil olmak istememesi etkilidir. Çin'in günümüz Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerine bakıldığında karşımıza bazı temel yaklaşımlar çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında iş birliği ve ortak kalkınma, istikrar, uluslararası arenada ortak hareket, Tayvan sorununa pasif tutum, terör ve aşırılıklarla mücadele, yatırım ve ticarette iş birliği, enerji, uzay, altyapı, finans ve sivil nükleer çalışmalarda koordinasyon gibi birçok alan bulunmaktadır.⁶ Birçok alanda iş birliğine giden Çin ve Ortadoğu ülkelerinin en fazla önem verdikleri olgular ise istikrar, güvenlik ve ortak kalkınma gibi somut kavramlardır.

Çin'in kurulmasının ardından başlayan ikili ilişkiler 1956-1990 arasında karşılıklı açılan elçilikler ile diplomatik alanda gelişim göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde Pekin yönetiminin sosyalist ülkeler ile geliştirdiği ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilere bağlı olarak gelişen Ortadoğu-Çin ilişkileri her ülkeyle aynı düzeyde olmamıştır. Özellikle Irak, Suriye ve Mısır gibi ideolojik olarak Çin ile benzer yapılarla sahip olan ülkeler ikili ilişkilerde daha fazla öne çıkmıştır. 1978'de başlayan Çin'in ekonomik olarak dış açılım süreci ise ikili ilişkilerin boyutunu ve çehresini değiştirmiştir. Bu değişim beraberinde ticari ilişkilerin siyasi ilişkilerin önüne geçmesini sağlamıştır.⁷ Çin'deki ekonomik kalkınmaya bağlı olarak artan enerji ihtiyacı ise Ortadoğu ile Çin arasındaki ilişkilerin enerji güvenliği merkezli bir konjonktüre doğru ivme kazanmasına sebep olmuştur. 1991'den itibaren net enerji it-

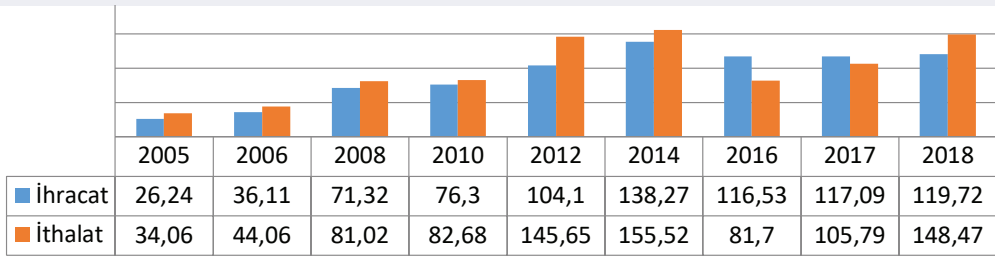
4 Maha Yahya, "How has China's Role in the Middle East Evolved", Carnegie Middle East Center, 26 Kasım 2019.

5 Camille Lons, Jonathan Fulton, Degang Sun ve Naser Tamimi, *China's Great Game in the Middle East*, (European Council on Foreign Relations Rapor, Brüksel: 2019).

6 "China's Arap Policy Paper", Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 13 Ocak 2016, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1331683.shtml, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2020).

7 Nicholas Lyall, "Can China Remake Its Image in the Middle East", *The Diplomat*, 4 Mart 2019.

GRAFİK 1. ÇİN'İN ORTADOĞU ÜLKELERİ İLE DİŞ TİCARETİ (2005-2018, MİLYAR DOLAR)



Kaynak: TRADEMAP

halatçısı ülke konuma gelen Çin'in en fazla enerji tedarik ettiği ülkeler ise Ortadoğu ülkeleridir. Hem enerji kaynaklarına yakınlık hem de enerji kaynaklarının bolluğu nedeniyle tercih edilen Ortadoğu ülkelerinin Çin'in enerji ithalindeki payı son dönemde görülen düşüşe rağmen kritik önemini muhafaza etmektedir.⁸

2004'te kurulan Çin-Arap Ülkeleri İşbirliği Forumu sonrası daha kurumsal hale gelen ilişkilerin birçok alanda gelişmesi 2010'da Çin'in yeni dış politik hamleleriyle daha fazla görünür-lük kazanmıştır. Körfez İşbirliği Konseyi ile de ikili ilişkilerin stratejik bir yapıya kavuşturulması taraflar arasındaki problemlerin diyalog yoluyla çözümünü kolaylaştırmıştır. İkili ilişkilerin kurumsal örgütler aracılığıyla derinleştirilmesinin temel nedenleri arasında artan dış ticaret hacminin kritik bir önemi vardır.⁹ 2005'te 60 milyar düzeyinde gerçekleşen Çin-Ortadoğu ülkeleri ticari hacmi 2018'de 268 milyar dolara kadar yükselmiştir (Grafik 1). Çin'in daha çok enerji ürünlerini (petrol ve doğal gaz) ithal ettiği, Ortadoğu ülkelerinin ise teknoloji gerektiren imalat sanayii mallarını tercih ettikleri görülmektedir. Dış ticaretin ikili ilişkilerde önem arz etmesine ek olarak yeni tip uluslararası ilişkilerin inşası için çaba sarf eden Çin farklı sahalarda iş

birliğini geliştirme niyetindedir. İç işlerine karışmama prensibi ve barışçıl kalkınma modeline vurgu yaparak dış ilişkilerde yeni açılımlar gerçekleştiren Çin –Batılı ülkelere kıyasla– sömürgeci bir tarihsel geçmişe sahip değildir. Mevcut olgular ikili ilişkilerin gelişmesinin temel itici faktörleri arasında bulunmaktadır.¹⁰

Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda daha fazla öne çıkarken ikili ilişkilerde silah ticaretinin payı hem her iki taraf açısından alternatiflere işaret eder. Yıllara göre değişiklik göstermekle birlikte Çin'in toplam silah satışları içinde yüzde 5-20 arasında farklılık gösteren Ortadoğu ülkelerinin payı küresel silah ticaretinde önemli bir konuma sahiptir (Grafik 2). Dünya silah ithalatında önemli bir paya sahip olan Ortadoğu ülkeleri artan bölgesel çatışma ortamına paralel olarak daha fazla silah alımına gitmektedir. Çin açısından ikili ilişkileri daha kurumsal ve güvenilir hale getirmek için değerlendirilebilecek olan Ortadoğu silah pazarı bölgesel iç çatışmaların arttığı bir ortamda daha önemli bir konuma gelmiştir.¹¹

Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasında kültür, eğitim, düşünce kuruluşları, öğrenci değişimi, tarımda iş birliği, gençlik organizasyonlarında değişim ve turizm gibi alanlarda da ortak hare-

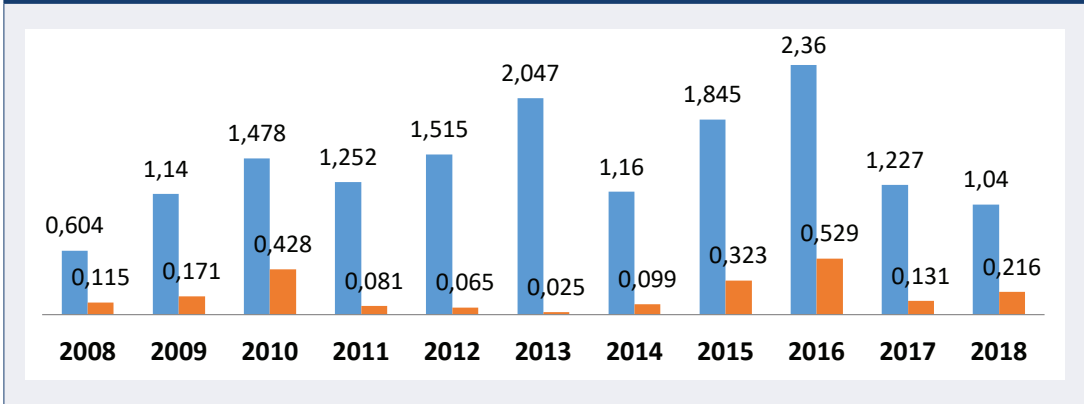
8 Nicholas Lyall, "China in the Middle East: Past, Present and Future", *The Diplomat*, 16 Ocak 2019.

9 "China's Arap Policy Paper".

10 Sherif A. Elgebeily, "How China's Foreign Policy of Non-Intervention is All About Selective Action", *South China Morning Post*, 30 Nisan 2017.

11 Jack Detsch, "Pentagon Fears China's Growth Middle East Arms Market", *Al-Monitor*, 29 Mayıs 2019.

GRAFİK 2. ÇİN'İN SİLAH İHRACATI VE ORTADOĞU ÜLKELERİ (2008-2018, MİLYAR DOLAR)



Kaynak: SIPRI

ket etme isteminin olduğu söylenebilir. Ekonomik ve siyasi alandaki ilişkilerin halklar arasında taşınabilmesi için yukarıda değinilen iş birliği alanları önemlidir. Özellikle yerelde daha fazla ortak çalışma yapmak isteyen Çin, Ortadoğu ülkelerine büyük önem affetmektedir.¹² Bu önemin temel çıktıları arasında uluslararası kuruluşlarda ortak hareket ve ekonomik yatırımlar bulunmaktadır. Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilere genel olarak bakıldığında ikili ilişkilerin enerji sektörü başta olmak üzere her alanda geliştiği görülmektedir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak uluslararası alanda daha fazla iş birliğine giden taraflar ticari ilişkileri farklı alanlara taşıma niyetindedir.

Yirmi birinci yüzyılın en büyük kalkınma projesi konumunda olan KYG, Ortadoğu ülkeleri için stratejik yatırım hamlelerine işaretir. 2013'te ilan edilen Yeni İpek Yolu, eski dönemlerde kritik ticaret yollarının kesişim noktası olan Ortadoğu için önemlidir. 2013'ten itibaren Suudi Arabistan, Mısır, İran ve Irak gibi ülkelere KYG çerçevesinde yatırımlar yapan Pekin yönetimi enerji ve ulaşım sektörleri başta olmak üzere birçok alana finansal destek sağlamıştır. Marshall kalkınma yardımlarına kıyasla

daha büyük bir kalkınma girişimi haline gelen KYG 2013-2020 arasında 730 milyar dolarlık bir yatırım stokuna erişmiştir. Ortadoğu ülkeleri bu yatırımlardan 80 milyar dolara yakın bir miktarda pay almıştır. Hızlı tren hatları, kara yolları ve çeşitli altyapı yatırımlarıyla Avrupa'ya uzanması planlanan KYG, Ortadoğu ülkeleri için yeni ekonomik fırsatlar barındırmaktadır.¹³ Bu fırsatların daha görünür hale gelmesi için Çin-Ortadoğu ülkeleri arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve daha kurumsal bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Taraflar da bu konuda farklı alanlarda çaba sarf etmektedir.

Batı Asya'da Çin'in en büyük ticari partneri haline gelen Suudi Arabistan, Ortadoğu'da bölgeyi domine eden güçler arasındadır. Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) yaşayan 200 binden fazla Çinli, Asya ve enerji ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Mısır'da Sisi'nin iktidara gelmesinin ardından artan Pekin merkezli yatırımlar 2013 sonrası 20 milyar doların üzerine çıkmıştır. İsrail ile gelişen askeri, siyasi ve ticari ilişkiler ise ABD'nin stratejik partnerleri ile Çin'in ikili

¹² "China's Arap Policy Paper".

¹³ "China Global Investment Tracker", AEI, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, (Erişim tarihi: 24 Şubat 2020).

ilişkilerini hükümetler seviyesine taşıdığına işarettir. ABD'nin 1950'ler sonrası Güney Kore, Japonya, Tayvan ve Almanya örneklerinde olduğu gibi sunduğu kalkınma örneklerine kıyasla Çin iç dönüşüme siyasi olarak değil ekonomik olarak odaklanmaktadır. Bölgenin ihtiyaç duyduğu sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşüme öncülük yapmaktan kaçınan Washington yönetimi ise Pekin gibi yeni bir yatırım hamlesini sunabilecek seçeneklerden uzaktır.¹⁴

DÜNYADA ÇİN YATIRIMLARI VE ORTADOĞU

İç işlerine karışmama, karşılıklı kazan kazan ve ekonomik alana odaklanma temelinde gelişim gösteren Çin dış politika yaklaşımı birçok bölgede ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Dünya genelindeki yatırımlarını finans krizi sonrası hızla artıran Çin ilişki kurduğu ülkelere ekonomik destek, yatırım ve kredi sağlarken ikili ilişkilerde iç işlerine karışmama prensibini benimsemiştir.¹⁵ Karşılıklı kazan kazan anlayışına bağlı olarak daha fazla ön plana çıkan Ortadoğu-Çin ilişkileri dış ticaret ve yatırım gibi iki temel olgu üzerinden ilerlemektedir. Diplomatik alanın ikili sorunların çözümünde sıkça kullanılması dış ticaret ve yatırım üzerinden gelişen ilişkilerin önemli çıktılarındandır. Çin'in Ortadoğu ülkelerindeki yatırım stokunun eriştiği 223 milyar dolarlık hacim ikili ilişkilerin ekonomik alanda iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir. Liman, demir yolu, kara yolu, hava yolu ve enerji tesisleri gibi birçok altyapı projesi ile bölgeye katkı sunan Çin, KYG ile yatırım ve

ikili ilişkilerini daha stratejik bir boyuta taşımıştır.¹⁶ KYG'nin geçiş yolu üzerinde bulunan Ortadoğu bölgesi aynı zamanda Süveyş Kanalı ile kritik ticaret yollarını içinde barındırmaktadır. Sadece enerji değil aynı zamanda turizm ve altyapı gibi sektörlerde de potansiyel yatırım sahalarına sahip Ortadoğu ülkeleri istikrar olgusu üzerinden dış politik hamleler geliştirmektedir. Bürokratik yapıların güçlü olduğu Ortadoğu ülkeleri dış politika ve ekonomi alanlarında tarihsel kökenlere dayanan davranışlara sahiptir. Bu davranışların rejimin meşruiyeti ve devamlılığı üzerine yoğunlaşmasının ise Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişiminde önemli bir rolü bulunmaktadır.¹⁷

Çin'in dünya genelindeki yatırımlarına baktığında karşımıza 2005-2019 arasında 1,985 trilyon dolarlık bir yatırım stoku çıkmaktadır. Enerji, ulaşım ve emlak sektörleri başta olmak üzere birçok alanda yatırım yapan Çin en fazla Avrupa ve Afrika gibi bölgelere yatırımlar gerçekleştirmiştir (Tablo 1 ve Grafik 3). Sahra Altı Afrika'da bulunan gelişmemiş ve diğer ülkelerin yatırım yapmaktan çekindikleri bölgelere yatırım yapan Çin altyapı ve ulaşım gibi sektörleri daha çok tercih etmektedir. Bu sektörlerle daha fazla yatırım yapılmasında birçok Afrika ülkesinin yeterli düzeyde ekonomik gelişmeyi sağlayamaması etkilidir. Her bölgenin gerekli koşullarına göre yatırım gerçekleştiren Çin, Ortadoğu bölgesinde ise yüzde 42 ile en fazla enerji sektörüne yatırım yapmıştır. Enerji sektörünü ulaşım ve emlak sektörleri izlemektedir. Ortadoğu bölgesine yapılan yatırımlar ile Çin'in dünya genelinde en fazla yatırım yaptığı sektörlerin benzer olduğu görülmektedir (Tablo 1).

14 Jon Alterman, "China's Middle East Model", Center for Strategic International Studies, 23 Mayıs 2019.

15 Çin'in toplam yurt dışı yatırımları 2005-2009 arasında 298,2 milyar dolar iken 2009-2019 arasında ise 1,6 trilyon dolardan fazla gerçekleşmiştir.

16 Raid Domazeti, *Kızıldeniz Raporu: Ortadoğu'da Çekişmenin Görünmeyen Yüzü*, (İNSAMER Raporu, İstanbul: 2019), s. 23-26.

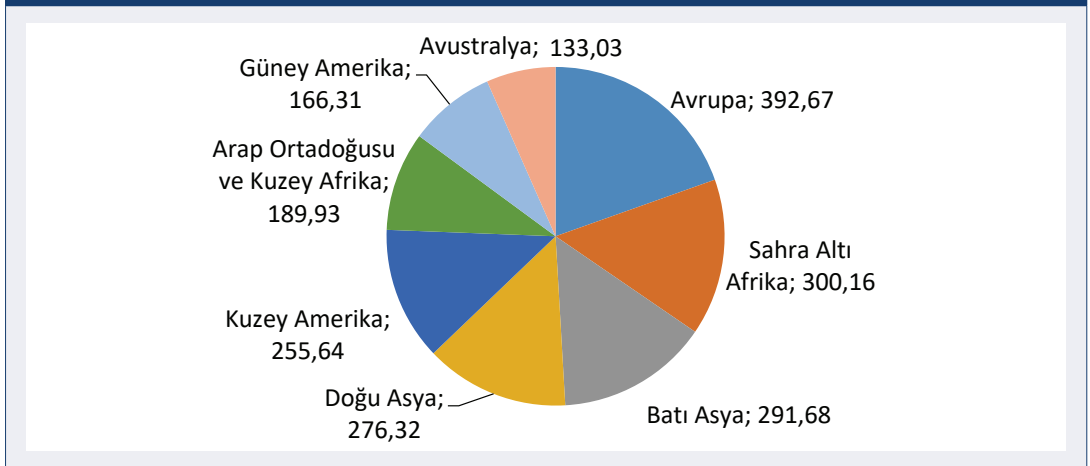
17 Raymond Hinnebusch, "Foreign Policy Making in the Middle East", *The International Politics of the Middle East*, (Temmuz 2018), s. 91-94.

TABLO 1. SEKTÖRLERE GÖRE ÇİN YATIRIMLARI VE ORTADOĞU (2005-2019)

Dünya'daki Yatırımlar			Ortadoğu'daki Yatırımlar		
Sektör	Miktar (Milyar Dolar)	Pay (Yüzde)	Sektör	Miktar (Milyar Dolar)	Pay (Yüzde)
Enerji	712,92	35,9	Enerji	96,24	42,9
Ulaşım	369,28	18,6	Ulaşım	40,14	17,9
Emlak	185,97	9,3	Emlak	31,18	13,9
Çelik-Metal	177,51	8,9	Çelik-Metal	11,65	5,2
Tarım	99,78	5,0	Tarım	5,84	2,6
Finans	80,48	4,0	Kimya	4,85	2,1
Teknoloji	78,27	3,9	Diğer	33,93	15,2
Turizm	51,75	2,6	Toplam	223,83	100
Girişim	50,59	2,5			
Kimya	30,28	1,5			
Lojistik	30,16	1,5			
Sağlık	24,60	1,2			
Diğer	101,23	5,1			
Toplam (Trilyon Dolar)	1.985,74	100			

Kaynak: The American Enterprise Institute (AEI)

GRAFİK 3. BÖLGELERE GÖRE ÇİN YATIRIMLARI (2005-2019, MİLYAR DOLAR)



Kaynak: AEI

Çin'in Ortadoğu'da yatırım yaptığı sektörlerle bakıldığında dış ticari ilişkiler ile yatırımların yakından alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Çin'in Ortadoğu ülkelerinden en çok ithal ettiği ürünler arasında enerji sektörü ağırlıklı mal grupları bulunmaktadır. Petrol ve petrolden üretilen ürünlerin başı çektiği ithal mal grupları Çin'in Ortadoğu ülkelerindeki yatırım yaptığı sektörler

ile benzerdir. İthal ürünler arasında yüzde 75'lik paya sahip olan enerji ve enerji mamullerini yüzde 8'lik pay ile organik kimya ürünleri takip etmektedir.¹⁸ Aynı şekilde Çin'in Ortadoğu ül-

18 "International Trade Statistics", Trade Map, https://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c156%7c%7c%7c22%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim tarihi: 29 Ocak 2020).

kelerine yaptığı yatırımlarda enerji yüzde 42 ile birinci, ulaşım da yüzde 18 ile ikinci en fazla yatırım yapılan sektörlerdir.

TABLO 2. ORTADOĞU'DA ÇİN YATIRIMLARI (2005-2019)

Ülke	Miktar (Milyar Dolar)	Pay (Yüzde)
Suudi Arabistan	37,55	16,7
BAE	32,82	14,6
İran	27,65	12,3
Mısır	25,06	11,2
Cezayir	23,61	10,5
Irak	22,80	10,1
İsrail	12,19	5,4
Kuveyt	10,65	4,7
Katar	7,27	3,2
Ürdün	6,34	2,8
Umman	4,52	2,0
Suriye	4,06	1,8
Libya	2,60	1,1
Fas	2,30	1,0
Yemen	1,71	0,75
Tunus	0,11	0,05
Toplam	223,83	100

Kaynak: AEI

Tablo 2'de Çin'in Ortadoğu ülkelerine olan toplam yatırımlarının miktarı ve payları görülmektedir. Tablodaki bilgilerden hareketle Çin'in en fazla yatırım ve ticaret yaptığı Ortadoğu ülkelerinin benzer olduğu anlaşılmaktadır. Çin'in izlemiş olduğu yatırım ve dış ticaret politikasının diplomatik ve siyasi ayaklarına bakıldığında ise stratejik bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Siyasi ilişkilerde iç işlerine karışmama, diplomatik ilişkilerde iş birliği ve ortak hareket etme, ticari ilişkilerde karşılıklı kazan kazan anlayışı ve yatırımlarda diğer yaklaşımlarla bağlantılı olarak yapılan kritik projeler Çin'in Ortadoğu politikasının birbirleriyle bağlantılı dört temele dayandığına işaretler. Bu dört temel yaklaşım ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sunan en önemli etmenler

olarak öne çıkmaktadır. Hükümetler düzeyinde iyi bir seviyede olan ikili ilişkilerin halklar düzeyine yansımaları ise uzun dönemli politikalar ile hayata geçirilebilecektir.

ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ÇİN YATIRIMLARI

Çin 1963-1993 döneminde enerji bakımından kendi kendine yeterli bir ülke durumundadır. Öyle ki 1978'de ihracata dönük ekonomiye geçiş kararı alan Çin başlangıçta sanayileşme için gerekli sermayeyi 1985'te 30 milyon ton ile zirveye ulaşan enerji ihracatı ile sağlamıştır. Zaman içerisinde ekonomi ve sanayinin gelişmesiyle Çin 1993'ten itibaren net enerji ithalatçısı bir ülkeye dönüşmüş, 2011'de ise dünya enerji tüketiminde birinci sıraya yükselmiştir.¹⁹ Çin'in mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının azalması ve verimliliğinin düşmesi yeni bulunan enerji kaynaklarına olan ihtiyacını artırmıştır. 2000'lerde Çin artan küresel enerji talebinin yüzde 40'ından sorumlu olmuş ve 2008 öncesinde enerji fiyatlarının zirve yapmasında büyük rol oynamıştır. 2014'te enerjide dışa bağımlılık oranı yüzde 60 civarında olan Çin 2018'de tükettiği petrolün yüzde 70'ini ithal etmek durumunda kalmıştır.²⁰ 2019'a gelindiğindeyse Çin günlük 9 milyon varillik petrol ithalatı ile küresel enerji sisteminin en önemli üyelerinden biri haline gelmiştir.²¹ Bu ortamda Çin'in Ortadoğu ülkelerinden yaptığı petrol ithalatı 1998'de günlük 330 bin varilden 2018'de

19 Maria van der Hoeven, "Strategizing for Energy Policy: China's Drive to Reduce Dependence", HIR, <https://hir.harvard.edu/strategizing-for-energy-policy/>, (Erişim tarihi: 16 Şubat 2020).

20 Kunfeng Zhu ve Nick Sharma, "China Upstream Revitalized – The Implications of China's New Energy Security Strategy", IHS Markit, 6 Kasım 2019, <https://ihsmarkit.com/research-analysis/china-upstream-revitalized--the-implications-of-chinas-new-ene.html>, (Erişim tarihi: 16 Şubat 2020).

21 Nick Butler, "Is China About to Change the Global Oil Trade?", *Financial Times*, 3 Haziran 2019.

günlük yaklaşık 4 milyon varile yükselmiştir.²² Bununla birlikte bölgenin 2008’de Çin’in petrol ithalatındaki payı yüzde 60 iken bu oran 2018’de yüzde 43’e düşmüştür.²³

TABLO 3. ÇİN’İN EN FAZLA PETROL İTHAL ETTİĞİ ÜLKELER VE ORTADOĞU (2018)

Sıralama	Ülkeler	Miktar (Milyar Dolar)	Petrol İthalindeki Pay (Yüzde)
1.	Rusya	37,9	15,8
2.	Suudi Arabistan	29,7	12,4
3.	Angola	24,9	10,4
4.	Irak	22,4	9,4
5.	Umman	17,3	7,2
6.	Brezilya	16,2	6,8
7.	İran	15	6,3
8.	Kuveyt	11,9	5
9.	Venezuela	7	2,9
10.	ABD	6,8	2,8
11.	BAE	6,7	2,8
12.	Kongo	6,4	2,7
13.	Kolombiya	5	2,1
14.	Malezya	4,8	2
15.	Libya	4,7	2
-	Diğer	22,56	9,6
-	Toplam	239,26	100

Kaynak: TRADEMAP

1990’ların başından itibaren net enerji ithalatçısı bir ülkeye dönüşen Çin, sanayi sektörü başta olmak üzere gelişen ekonomisi için gerekli enerjinin ülkeye akışını uzun vadede güvence altına almak amacıyla önlemler almaya başlamış, öncelikle kömür, nükleer, petrol, doğal gaz ve yenilenebilir kaynaklar gibi sektörlerde kendi enerji kaynaklarını geliştirme çabasına girmiştir. Ne var ki kalabalık nüfusu ve gelişen ekonomisi karşısında kendi enerji kaynaklarının yetersiz

kalması, özellikle petrol üretiminin düşmesi ve yeni kaynaklar geliştirilememesi üzerine Çin Ortadoğu ülkelerinden gittikçe artan miktarlarda enerji ithal etmek durumunda kalmıştır. Tablo 3’te Çin’in petrol ithalatı yaptığı ülkeler gösterilmektedir. Çin’in petrol ithal ettiği ilk beş ülkeden üçünün Ortadoğu bölgesinde bulunması bölgenin Pekin yönetimi için ne derece bir önemi haiz olduğunu işaret etmektedir. Özellikle iç siyasi karışıklıklarla mücadele eden bölge ülkeleri Çin’in enerji ithalatına zarar verebilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle Pekin yönetimi, Ortadoğu’daki rejimlerin istikrarına önem vermekte ve ikili ilişkileri geliştirmeye çaba harcamaktadır.

Çin’in petrol ithalatında Ortadoğu’nun 2005’te yüzde 40 civarında olan payı mütemediyen düşerek 2018’de yüzde 35 civarında gerçekleşmiştir. Bu oran bile Çin’in enerji güvenliği bağlamında Ortadoğu’nun orta ve uzun vadede önemli rol oynamayı sürdüreceğini göstermektedir. Nitekim Çin 2013 itibarıyla Ortadoğu’dan, diğer herhangi bir bölgeden ithal ettiği petrolden daha fazlasını, toplam petrol ithalatının yüzde 60’ını ithal etmiştir.²⁴ 2019’da ise Çin günlük 9 milyon varillik petrol ithalatının yaklaşık yüzde 43’ünü Ortadoğu ülkelerinden gerçekleştirmiştir.²⁵ Ayrıca Çin’in 2019’da Suudi Arabistan’dan gerçekleştirdiği ithalat yüzde 44 oranında artmıştır. Bunun temel nedeni Suudi petrol devi Aramco’nun piyasa payını artırmak için izlediği agresif politika olmuş ve İran’a uygulanan ambargonun genişletilmesi de bu artışa katkı sağlamıştır. Tablo 4’te 2005-2018 döneminde Çin’in Ortadoğu’dan petrol ithalatı için ödediği tutarlar gösterilmektedir.

22 Michal Meidan, “China’s Energy Security at 70”, Oxford Institute for Energy Studies, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/10/Chinas-energy-security-at-70.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

23 Meidan, “China’s Energy Security at 70”, s. 3.

24 Erica S. Downs, “China-Middle East Energy Relations”, Brookings, 6 Haziran 2013, <https://www.brookings.edu/testimonies/china-middle-east-energy-relations/>, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2020).

25 Butler, “Is China about to Change the Global Oil Trade?”.

TABLO 4. ÇİN'İN ENERJİ İTHALATINDA ORTADOĞU (2005-2018, MİLYAR DOLAR)

Yıllar	Toplam Enerji İthalatı	Ortadoğu'dan Enerji İthalatı	Ortadoğu'nun Payı (Yüzde)
2005	61,97	25,21	40,6
2006	88,20	34,11	38,7
2008	168,61	68,70	40,7
2010	186,49	68,93	36,9
2012	308,90	150,25	48,6
2014	312,77	134,81	43,1
2016	172,37	63,83	37
2017	242,80	83,25	34,3
2018	341,29	121,63	35,6

Kaynak: TRADEMAP

1993'ten günümüze enerjide dışa bağımlılığı gittikçe artan Çin, Ortadoğu ülkelerinin de içinde bulunduğu enerji üreticisi ülkelerle bir dizi anlaşma imzalamıştır. Zaman içerisinde bu anlaşmalar güncellenmiş ya da bunlara yenileri eklenmiştir. Bu anlaşmalar orta ve uzun vadeli enerji ticaretini güvence altına almanın yanında enerji rezervine sahip ülkelerde enerji yatırımlarına dönüşmüştür. Tablo 5'te 2005-2019 arasında Çin'in en fazla enerji yatırımı yaptığı ülkeler görülmektedir. Tablodan hareketle enerji yatırımlarının ulaştığı 792 milyar dolarlık hacim ile Çin'in dünya enerji piyasasında önemli bir konuma geldiği söylenebilir. Mevcut enerji yatırımlarında Ortadoğu ülkelerinin ulaştığı 96,24 milyar dolarlık stok ise bölge ülkelerinin Pekin yönetimi için stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Çin'in Ortadoğu'dan petrol ithalatında İran'ın da içinde bulunduğu Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan ülkeler kilit rol oynamaktadır. Sudan gibi Çin'in enerji yatırımı yaptığı ülkelere de Körfez ülkelerinin bölgesel politikalarının etkisi altında olmaları Suudi Arabistan'ın Çin'in enerji güvenliğindeki merkezi rolünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu'da Filistin-İsrail meselesi, İran nükleer sorunu, Suudi

Arabistan-İran gerilimi gibi siyasi meselelere tarafsız kalıp sırf ekonomik karşılıklı bağımlılık ve kazanç bağlamında hareket etmek isteyen Çin'in bu amacını gerçekleştirmesi gerek bölgesel sorunların niteliği gerekse ABD-Çin ilişkilerinin gittikçe gerilimli bir hal alması nedeniyle oldukça zor görünmektedir.

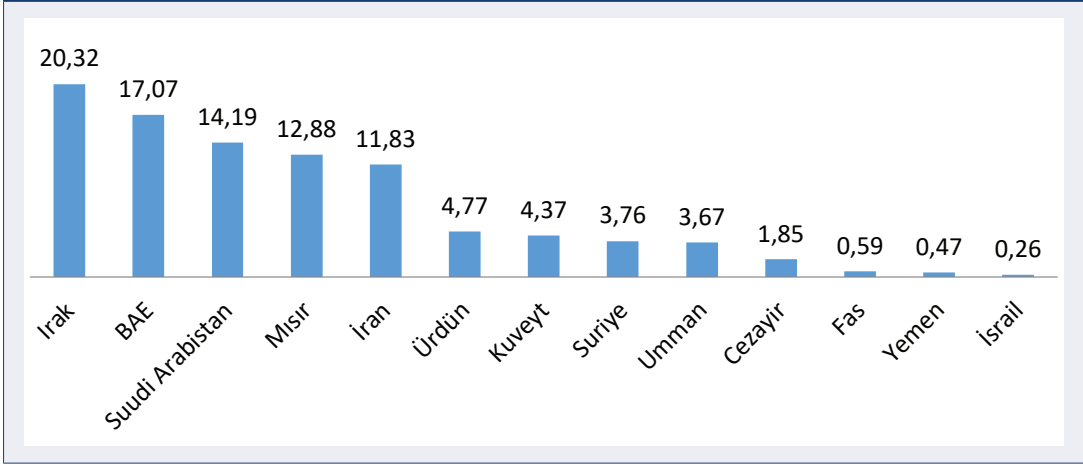
TABLO 5. ÇİN'İN EN FAZLA ENERJİ YATIRIMI YAPTIĞI ÜLKELER (2005-2019)

Ülke	Miktar (Milyar Dolar)	Toplam Enerji Yatırımındaki Payı (Yüzde)
Brezilya	47,38	5,98
Kanada	41,84	5,28
Pakistan	41	5,17
Avustralya	38,27	4,83
Rusya	30,66	3,87
Endonezya	27,10	3,42
Kazakistan	24,28	3,06
Irak	20,32	2,56
BAE	17,07	2,15
ABD	16,75	2,11
Diğer	487,45	61,53
Toplam	792,12	100

Kaynak: AEI

Bu ortamda Çin'in enerji güvenliği sorununu kalıcı olarak çözmesi ülke içi kaynakları işleyen rezervleri dönüştürmekle ve ülke dışı kaynaklara erişimi güvence altına almakla mümkün olabilecektir. Çin'de mevcut rezervler oldukça yaşlandığı için üretim maliyetleri küresel fiyatlarla rekabet etme kabiliyetini her geçen gün kaybetmektedir. Çin'in kaya gazı ve petrolü gibi geleneksel olmayan (*unconventional*) alanlarda çok geniş kaynaklara sahip olduğu bilinmektedir. Ancak bu kaynakların yer altı yapılarının çok karmaşık olması en azından kısa vadede bu kaynaklardan yararlanmayı güçleştirmektedir. Üstelik bu kaynakların büyük bir kısmı Tarım

GRAFİK 4. ORTADOĞU'DA ÇİN'İN ENERJİ YATIRIMLARI (2005-2019, MİLYAR DOLAR)



Kaynak: AEI

sahası gibi “Sincan sorunu” nedeniyle taşımacılık bakımından son derece riskli bölgelerde yer almaktadır.²⁶ Yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirme bakımından da Çin dünyada öncü ülkeler arasındadır ama bu alanla ilgili gelişmelerin henüz Ar-Ge aşamasında bulunması ve maliyetlerin çok yüksek olması nedeniyle geleneksel enerji kaynaklarına tam bir alternatif olma noktasından oldukça uzak gözükmektedir. Bu nedenle Çin ülke içi kaynakların geliştirilmesinde nükleer ve kömür gibi kaynaklara ağırlık vermektedir. Ancak bu iki kaynaktan enerji üretimi çevre hassasiyeti ve uluslararası ticaretin sorunsuz sürdürülmesi noktasında problem oluşturmaktadır. Bu nedenle Çin orta ve uzun vadede enerji güvenliğini sağlamak amacıyla enerji ticareti anlaşmaları kadar Ortadoğu ülkelerinin de içinde bulunduğu ülkelerde enerji yatırımlarına ağırlık vermiştir. Grafik 4’te Çin’in enerji yatırımı yaptığı Ortadoğu ülkeleri ve miktarları görülmektedir.

Enerji fiyatlarının ortalama 100 doların üzerinde seyrettiği 2009-2014 döneminde Çin mevcut enerji şirketleri ile birleşme ve sa-

tın alma stratejisi izlemiş ve sonrasında petrol fiyatlarındaki aşırı düşüş nedeniyle ekonomik cazibesini kaybeden bu stratejiyi terk etmiştir. Ortadoğu’daki geniş enerji kaynaklarının küresel pasta payı dikkate alındığında Çin’in bölgedeki enerji yatırımlarının düşük düzeyde kaldığı tespiti yapılabilir. Bunun nedeni ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batılı ülkelerin bölgedeki enerji kaynaklarını geliştirme ve işletme konusunda gerekli yatırımlara yüz yılı aşkın bir süre önce başlamış olmalarıdır. Bu açıdan Çin’in Ortadoğu’da son dönemde kayda değer yatırım faaliyeti yürüttüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan Çin, ekonomik etkileşime önem veren, siyasi ve stratejik meselelerden uzak bir imaj sergilemeye çalışan kendine özgü dış politika ilkeleri çerçevesinde artan enerji ihtiyacının karşılanmasında en önemli bölgeler arasında yer alan Ortadoğu’ya dönük bütünlük bir strateji geliştirmek yerine Cibuti’de askeri bir üs açmak, Birleşmiş Milletler’in bölgesel misyonlarına katkı sağlamak ve bir dizi yatırımı içeren bir portföy oluşturmakla yetinmiş gözükmektedir. Bu yöntemin kısa vadede Çin’in bölgesel politikalarını belirlemeye devam edeceği tahmin edilebilir.

²⁶ Zhu ve Sharma, “China Upstream Revitalized”.

ORTADOĞU'YA JEOSTRATEJİK YAKLAŞIM: ASYA YÜZYILI VE ÇİN

Günümüzde Ortadoğu adı verilen bölge insanlık tarihi boyunca ticari, siyasi ve kültürel açıdan stratejik önemini korumuştur. Bölge üç semavi dinin doğum yeri ve kutsal mekanlarının merkezidir. Üç kıtayı birbirine bağlayan ticaret yollarının kavşak noktasında olması geleneksel dönemlerde bölgeyi önemli bir çekim merkezi haline getirmiştir. Sömürgeciliğin gelişmesi ve Sanayi Devrimi ile birlikte bölge başta İngiltere, Rusya ve Fransa olmak üzere tüm büyük güçlerin daha fazla dikkatini çeken bir coğrafyaya dönüşmüştür. Yirminci yüzyılın başından itibaren dünya enerji rezervlerinin büyük bir bölümünün bu bölgede keşfedilmiş olması bölgenin stratejik önemini daha da artırmıştır. Bölge ülkelerinin önemli bir kısmının petrol gelirlerine kavuşması ise bölgenin stratejik önemini zirveye taşımıştır. Çünkü petrolden elde edilen sermayenin merkezi haline gelen bölge sanayileşmiş ülkeler için hem pazar hem de yatırım alanı haline gelmiştir.

Son dönemde küresel üretimin ve ekonominin başta Çin olmak üzere Asya ülkelerine kayması ile birlikte Ortadoğu bölgesi Doğu-Batı rekabetinin odak noktalarından birine dönüşmüştür. Ayrıca KYG için kara ve deniz geçişleri açısından bölge merkezi bir noktada bulunmaktadır. Ortadoğu bölgesi KYG için tasarlanan altı koridordan Kuzey Afrika'ya uzanan koridorun tam üzerinde, Avrupa ve Afrika'ya uzanan koridorların ise yakınında yer almaktadır. Nitekim Çin bölge ülkeleri ile (Filistin-İsrail, Katar-Suudi Arabistan, Suudi Arabistan-İran gibi) saflaşmalarda taraf tutmaksızın stratejik ortaklık ilişkileri geliştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Çin hem ihracatı için sahip olduğu pazarları genişletmek hem de bu bölgedeki enerji kaynakları kadar enerji ihracatı sayesinde

biriktirilen sermaye yatırımlarından aldığı payı da artırmak için bölgeye özel bir önem atfetmektedir. Ne var ki bölge ülkelerinin Batılı ülkelerle tarihi, siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilerinin derinliği bölgeyi Çin ile Batılı ülkeler arasında stratejik bir cepheye dönüştürmektedir.

Çin, Ortadoğu'daki ekonomik çıkarlarını geliştirirken bölgede Batı tarafından oluşturulan güvenlik mimarisini kullanmaya devam etmektedir. Diğer bir deyişle Çin'in Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki faaliyetleri ekonomik alanla sınırlıdır. Çin stratejik ve siyasi konularda sınırlı adımlar atmakta ve Batılı ülkelerle ters düşmemeye özen göstermektedir. Öte yandan ABD'nin bölgede Soğuk Savaş döneminde inşa ettiği ve günümüzde ağırlığını koruyan askeri mevcudiyeti bölge ülkelerinin Çin ile askeri ve siyasi ilişkilerini derinleştirmelerini engellemektedir. Buna rağmen Çin'in bölgedeki giderek artan etkisi ABD ve Avrupa ülkelerinde ciddi bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Çünkü önümüzdeki dönemde Çin'in bölgede derinleşen ekonomik çıkarlarını korumak için siyasi ve askeri angajmanlara da girebileceği düşünülmektedir.²⁷ Denilebilir ki Suriye başta olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki nüfuzunu artıran Rusya, Batılı ülkeler tarafından Çin'e karşı bir denge unsuru olarak görülmekte ve bu nedenle Moskova'nın bölgedeki faaliyetleri bir ölçüde görmezden gelinmektedir. Körfez ülkeleri, Lübnan, İsrail ve bazı Kuzey Afrika ülkelerinin KYG bağlamında kazandıkları önem Çin'in bu ülkelerle daha etkin bir şekilde ilgilenmesini beraberinde getirmiştir. Suriye, Lübnan, Libya ve Yemen krizlerinde bu durumun etkilerini görmek mümkündür. Son dönemde Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un Lübnan ve Irak'a gerçekleştirdiği ziyaretler sırasındaki açıklamaları bu savın doğruluğunu yani

²⁷ Lons vd. *China's Great Game in the Middle East*.

Fransa'nın bu ülkelere ilgisinin temelde Çin'in MENA bölgesindeki faaliyetlerini sınırlama amacı güttüğünü göstermektedir.

Küresel üretimin ve ekonominin başta Çin olmak üzere Asya ülkelerine kayması ile birlikte Ortadoğu bölgesi Doğu-Batı rekabetinin odak noktalarından birine dönüşmüştür.

Soğuk Savaş döneminde Çin'in Ortadoğu politikası emperyalizm karşıtlığı ve Filistin davasının desteklenmesi gibi ilkeler üzerinden seyretilmiştir. 1990'lardan itibaren ise Çin tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu ülkelerine karşı da ekonomik karşılıklı kazanç ve iç işlerine müdahale etmeme gibi ilkeler temelinde bir politika izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede bölgede İran, Suudi Arabistan ve İsrail gibi birbirine rakip ülkelerle ekonomik fayda temelli ilişkilerini geliştiren ama bölgesel siyasi sorunlardan olabildiğince uzak duran bir ilişki tarzı geliştirmeye çalışmıştır. Bu politikanın doğal sonucu olarak bölgedeki mevcut "statükoyu korumak" Çin'in temel dış politika hedeflerinden bir haline gelmiştir. Nitekim Çin, Tunus ve Mısır'da başlayıp tüm Ortadoğu'yu etkisi altına alan "Arap Baharı" hareketleri karşısında olabildiğince sessiz kalan ama bu mümkün olmadığında mevcut rejimleri destekleyen bir tavır takınmıştır. Bunun en çarpıcı örneği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye rejimi aleyhine alınan kararlarda Çin'in çekimser ya da ret oyu kullanması olmuştur. Çin'in bu tavrı bölgedeki otoriter rejimleri değiştirmeyi hedefleyen muhaliflerin tepkisini çekmiş ve Arap Baharı hareketlerinin Libya'ya sıçradığı günlerde olduğu gibi Çin'i farklı dönemlerde zor durumda bırakmış olsa da Ortadoğu'daki mevcut otoriter yönetimleri cezbetmiş, bu da Çin-

Ortadoğu ülkeleri ilişkilerinin gelişmesine ya da kalıcılığına katkı sağlamıştır.

Diğer bir ifadeyle bölgede açılan Konfüçyüs Enstitüleri ve Çin üniversitelerinde sağlanan burs imkanları üzerinden Çincenin yaygınlaştırılması ve turistik ziyaretlerin karşılıklı olarak artırılması gibi girişimlerin yanında Çin'in dış politikada dayandığı "ekonomik karşılıklı kazanç" ve "iç işlerine müdahale etmeme" gibi ilkeler Pekin yönetimi için önemli bir "kamu diplomasisi" ve "yumuşak güç" aracı haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin, liberalizmin ve Vestfalya ulus devlet sisteminin mevcut düzende cari ve etkin olan söylemlerini kendi ülke çıkarları için etkin bir biçimde kullanmayı başarmıştır. Bu "yumuşak güç" unsurunun Çin'in Ortadoğu bölgesindeki yatırımlarının korunması ve geliştirilmesi noktasında son derece etkili olduğu söylenmelidir. Öte yandan Çin'in Ortadoğu'daki demokratikleşme hareketlerinden "kötü birer örnek" olarak çekiniyor olması ihtimal dahilindedir. Bu durum sadece Ortadoğu'daki çatışan gruplar ile Uygur Türkleri arasındaki etkileşim açısından değil Çin'deki otoriter hatta totaliter rejimin geleceği açısından da önemli görüldüğü için Pekin yönetiminin Ortadoğu'daki otoriter rejimleri desteklediği ve bundan sonra da desteklemeye devam edeceği ileri sürülebilir. Öte yandan Ortadoğu bölgesi Uygur Türkleri için önemli kültürel ve toplumsal etkileşim merkezidir. Dolayısıyla Çin, Sincan bölgesinde uyguladığı politikalarda diplomatik ortamın uygun halde tutulması için Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin sağlıklı bir zeminde devam etmesine özen göstermektedir.

Ankara'nın Uygur Türkleri ile ilgili olarak kullandığı dil ve Türk dünyası liderliği söylemi Çin'in Türkiye'ye çekinceli bir tavır geliştirmesinin temel sebebidir. Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin birçok Ortadoğu ülkesiyle sorunlar yaşamaya başlaması, Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile

ilişkilerinde Türkiye aleyhine denge gözetmesini beraberinde getirmiştir.

Son döneme kadar İran'ın nükleer projesi nedeniyle Batılı ve Ortadoğulu ülkelerle yaşadığı problemler İran-Çin ilişkilerinin gelişmesi önündeki en önemli handikaplardan biri olarak görünmekteydi. Öyle ki Çin, İran nükleer projesi gibi önemli sorunlarda Tahran'ın değil Washington'ın görüşlerine daha yakın bir pozisyon benimsemekte, ABD tarafından uygulanan ambargo ve kuşatma politikalarına büyük ölçüde katılmaktaydı. 2020'nin Ağustos ayı içerisinde Çin ve İran arasında imzalanan kapsamlı stratejik ortaklık anlaşması²⁸ ile birlikte Çin'in Ortadoğu politikalarında ABD'den ayrılmaya başladığı gözlenmektedir.

Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmesi bölge ülkelerinde ABD'nin bölgesel tahahhütlerinin sorgulanmaya başladığı bir döneme rastlamıştır. ABD'nin Irak'ı işgali ve Arap Baharı adı verilen süreçle ve özellikle bu sürecin Suriye ayağıyla ilgili ikircikli tavrı, İran ve P5+1 ülkeleri arasında imzalanan anlaşma karşısında Körfez ülkelerinin kendilerini Washington tarafından terk edilmiş hissetmeleri, kaya gazı ve petrolü teknolojilerin gelişmesinin ardından ABD'nin net enerji ihraç eden bir ülke haline gelmesi, Ortadoğu Stratejik İttifakı (MESA) adıyla bölgede NATO benzeri bir askeri ittifakı teşvik etmesi, Katar ve Suudi Arabistan arasında yaşanan kriz sırasında Washington yönetiminin takındığı ikircikli tavır gibi hususlar bölge ülkelerinin ABD'ye kuşkuyla bakmalarına ve kendilerine yeni müttefik aramalarına neden olmuştur. Bu sırada birçok bakımdan alternatif ülkeler olarak yükselen Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore ve Rusya gibi aktörler bölge ülkeleri açısından bir fırsat olarak görülmüş ve bu ülkelerin Ortadoğu'daki etkinlik-

leri artmıştır. ABD'nin buyurgan tavırları ile karşılaştırıldığında Çin'in daha eşitlikçi bir söylem kullanması bölgeye nüfuzunu kolaylaştırmıştır. Ortadoğu'daki petrol üreticisi ülkelerin enerji fiyatlarının düşmesi ve kaynakların tükenmesi gibi riskler karşısında ekonomilerini çeşitlendirme arayışları, toplumsal değişim ve dönüşüm taleplerini karşılamak üzere tek kaynaklı rantıye devlet uygulamalarını gözden geçirmeye çalışmaları, Ortadoğu ülkelerinin dış politikada alternatif arayışlarını güçlendiren hususlar olmuştur.

ABD'nin Ortadoğu politikalarının Çin'in bölgesel politikaları üzerindeki etkileri açısından bakıldığında her iki ülkenin bölgeye angaje olma nedenlerinin birbiriyle büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Bölgedeki enerji kaynaklarının küresel piyasalara sorunsuz bir şekilde aktarılması ve küresel ticaretin kesintiye uğramadan devam etmesi her iki ülkenin de çıkarları gereğidir. Bölgesel istikrarın devamı anlamında Suudi hanedanı başta olmak üzere bölgede statükoyu temsil eden rejimlerin ayakta kalması her iki ülkenin çıkarlarına hizmet ediyor görünmektedir. ABD bu bölgede İsrail'in güvenliğine büyük önem vermektedir. Çin de en azından ABD ile ilişkilerinin geleceği açısından İsrail ile ilişkilerini sağlam tutmaya çalışmaktadır. Bu noktada iki ülke politikalarının ayrıştığı ya da çeliştiği nokta ise Çin'in bölgede Amerikan hegemonyasını tehdit edecek kadar ileri gidip gitmemesi ile alakalı olacaktır. Bu hususu dikkate alan Çin'in İsrail, İran ve Mısır gibi ABD için önem taşıyan ülkelerle ilişkilerinde Amerikan politikalarına ters düşmemeye çalıştığı görülmektedir. Bu durum en azından kısa vadede Çin'in bölgesel politikalarının ABD'nin Ortadoğu politikalarından kaynaklanan sınırlandırmalara tabi olacağını göstermektedir.

Bu noktada Pekin yönetiminin bölgede yürütmekte olduğu yumuşak güç inşası hedefi yeni koronavirüs (Covid-19) salgınının Çin'den

28 Puneet Talwar, "China is Getting Mired in the Middle East", *Foreign Policy*, 17 Ağustos 2020.

başlayarak yayılması nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de ağır bir darbe almıştır. Bu salgının Çin'in üretim ve ihracat faaliyetlerini sınırlaması neticesinde ekonomik faaliyetlerine vurduğu somut darbenin ötesinde salgın nedeniyle Çin'in ülke ve toplum olarak diğer toplumlar nezdindeki cazibesini kaybetmesi noktasında önemli rol oynadığını söylemememiz gerekmektedir. Nitekim salgın nedeniyle karşılıklı turizm ve eğitim faaliyetleri büyük ölçüde sınırlanmış gözükmektedir. Orta ve uzun vadede bu etkinin azalarak da olsa devam edeceği ve Çin'in Ortadoğu'daki etkinliğini kısıtlayacağı öngörülebilir.²⁹ Çin'in Sri Lanka ve Maldivler gibi bazı ülkelere verdiği kredilerin geri ödenememesi üzerine –yapılan anlaşmalar gereği– bu ülkelerin önemli tesislerine el koyması “borç tuzağı” olarak adlandırılmaktadır. Borç tuzağı, petrol zengini olmayan Ortadoğu ülkelerinin önemli çekincelerinden birini teşkil etmekte ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeleri önünde soru işaretleri oluşturmaktadır.³⁰

SONUÇ

Çin'in Ortadoğu'daki yatırımları ve bölgeye karşı geliştirdiği politikanın temel özellikleri göz önüne alındığında bölgenin tüm küresel güçler gibi Çin'in de ilgi alanında olduğu söylenebilir. Çin'in bölgedeki yatırımları içerisinde enerji ile ilgili kısmın yüksek olması enerji güvenliğini sağlamada bölgeye atfettiği önemin kaynağını tespit etmede temel bir gösterge durumundadır. Bölgedeki mevcut Çin yatırımları yanında KYG, Çin'in bölgesel sorunlar karşısında geliştirdiği diplomasi dili, İran, Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Katar ve İsrail gibi bölge ülkeleri ile

ilişkilerinde denge gözetmeye ve bu ülkelerden biri lehine diğerlerini yabancılaştırmaktan uzak durmaya çalışması, “iç işlerine karışmama” gibi ilkelerle bölgedeki rejimleri cezp etme, statükoyu koruma çabaları bölgeye stratejik önem atfettiğini ve bundan sonra da bölgedeki girişimlerini geliştirmeye çalışacağını göstermektedir. Çin'in Konfüçyüs Enstitüleri ile Çin dilinin yayılmasını sağlaması, öğrenci değişim programları ile ikili ilişkileri toplumlar arasına taşımak istemesi ve yıllara dayanan kazan kazan stratejisi ile inşa ettiği yumuşak güç unsurları bölge ülkeleri ile Çin arasındaki ilişkilerde gelişimi hızlandıran ve kökleşmesini sağlayan etmenlerdir.

Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ikili ticari ilişkiler enerji ve imalat sanayi ürünlerinin ticareti üzerinden gelişim göstermiştir. Çin, Ortadoğu ülkelerinden enerji ürünlerini ithal ederken ihraç ettiği mallar daha çok imalat sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Çin'in ihtiyaç duyduğu enerjinin yüzde 40'a yakınına karşılaman Ortadoğu ülkeleri Pekin yönetimi için bir yatırım coğrafyası haline gelmiştir. 223 milyar dolara ulaşan yatırımlar Ortadoğu ülkeleri ile Çin arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve taraflar arasındaki sorunların diyalog ve diplomasi yolu ile çözümünü kolaylaştırmaktadır. Çin'in bölgeye karşı geliştirdiği ticari yaklaşım kazan kazan strateji ile desteklenirken dış politika da ekonomik ilişkileri kolaylaştırıcı bir işlev üstlenmektedir. İç içlerine karışmama ve birlikte kalkınma hedeflerini temel alarak gelişen Çin'in Ortadoğu politikası gelecek vaat etmekle birlikte ABD'ye bölgede üstünlük sağlayacak aktiflikten uzaktır. Ayrıca bölgenin Doğu-Batı rekabetine sahne olma riskinin getirdiği çatışma ihtimali ülkelerin maruz kaldığı istikrarsızlıkları artırabilecek potansiyele sahiptir. Pek çok ülkenin enerji kaynakları nedeniyle bölgeye ilgi göstermesi Çin-Ortadoğu ülkeleri ilişkilerinde yeni zorlukların varlığını vurgularken ABD'nin böl-

29 Nurullah Gür, “Koronavirüs Küresel Ekonominin Yeni Siyah Kuğusu mu?”, Anadolu Ajansı, 12 Şubat 2020.

30 “How China's Debt Trap Diplomacy Works and What It Means”, TRT World, 13 Aralık 2019.

gede askeri operasyonlara başvurması Ortadoğu rejimlerinin istikrarına tehdit oluşturmaktadır.

KYG açısından bölgenin ticari rotaların keşim noktalarına sahip olması Pekin için stratejik öneme işaretler. Bölgede yaşanan iç çatışmaların getirdiği risklerin KYG'nin güvenliği ve sürekliliğine tehdit oluşturmaları Avrupa ile olan ticareti aksatabilecek bir yapıdadır. Bu nedenle Pekin yönetimi bölge ülkelerinde statükonun korunmasına, rejimlerin istikrarına ve sürekliliğine destek vermekte ve çatışmalarda uzlaşmacı bir tavır benimsemektedir. Benimsenen bu tavır ikili ilişkilerin gelişmesini sağlarken Çin farklı sektörlerde yatırımlarını artırmaktadır. Siyasi, ekonomik ve top-

lumsal alanda sağlanan gelişme ise bölge ülkeleri ile Çin'i daha fazla iş birliği yapmaya itmektedir.

ABD ve diğer Batılı ülkelerce Ortadoğu'da öteden beri inşa edilmiş bulunan askeri, siyasi ve stratejik kapasite Pekin yönetiminin bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesini yavaşlatan en önemli faktör olarak gözükmemektedir. Çin'in yumuşak güç unsurlarının ABD'ye kıyasla zayıf olması, bölgedeki jeopolitik gerilimin giderek yükselmesi ve Çin'in bölge politikalarında İran etkisinin artması gibi sürekli faktörlerin yanında koronavirüsün Çin'den başlayarak yayılması gibi konjonktürle ilgili faktörler ilişkilerin gelişmesini engellemektedir.

ORTADOĞU'DA ÇİN YATIRIMLARI

MUHARREM HİLMİ ÖZEV, DENİZ İSTİKBAL

SETA | ANALİZ

Yirmi birinci yüzyılın tarihsel kırılma noktalarından biri olan koronavirüs salgını küresel düzende pek çok değişimi peşinden sürükleyebilecek bir olaydır. Salgının Çin'den başlaması ise Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ilişkilerinin dönüşümüne öncülük edecektir. Bu değişim süreci içerisinde Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler önemli bir konuma sahiptir. Zira Çin ekonomik yükselişine paralel olarak enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Mevcut enerji ithalatı göz önüne alındığında Ortadoğu ülkeleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Çin'in İpek Yolu Girişimi eski ticaret yollarına yeniden işlevsellik kazandırma amacı gütmektedir. Bu amaca paralel olarak Ortadoğu ülkeleri bu yeni girişimin geçiş güzergahını oluşturmaktadır. Çin'in dış ticareti daha hızlı, güvenli ve istikrarlı hale getirmek için öne çıkardığı İpek Yolu Projesi'nin başarısına yönelik olarak Ortadoğu ülkeleri doğal kaynaklar ve ulaşım güvenliği için de önemlidir. Bu analizde Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler tarihsel bir perspektifle ele alınmakta ve Çin'in bölge ülkelerine yaptığı yatırımlar enerji sektörü odaklı ekonomi politik bir yaklaşımla analiz edilmektedir.

www.setav.org

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN • BRÜKSEL